

SHERMUHAMMAD AMONOV¹,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti professori v.b., DSc*

AHMAD TABIBIY “MUNISU-L-USHSHOQ” DEVONI OZARBAYJON NUSXASI

Annotatsiya: Ahmad Tabibiy eng ko'p she'riy devon tartib bergan ijodkorlardan. Shoir besh she'riy devon tartib bergan bo'lib, ulardan uchta – “Munisu-l-ushshoq”, “Hayratu-l-ushshoq” va “Tuhfatu-s-sulton” turkiy tilda, ikkitasi – “Mir'otu-l-ishq”, “Mazharu-l-ishtiyok” fors tilidadir.

Shoir adabiy merosi manbalari O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, O'zR FA Davlat adabiyot muzeyi va Xivadagi “Ichon qal'a” davlat muzey-qo'riqxonasi fondlarida, shaxsiy arxivlarda hamda Ozarbayjon FA Qo'lyozmalar instituti fondida saqlanadi.

Ozarbayjon Milliy Fanlar akademiyasi qo'lyozmalar instituti fondidagi Tabibiy devoni ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qism shoir qalamiga mansub forsiy she'rlardan, ikkinchi qism esa “Munisu-l-ushshoq” devoniga kirgan lirik asarlardan iborat.

Mazkur maqolada shoirning Ozarbayjon FA Qo'lyozmalar instituti fondida saqlanayotgan devoni haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Akhmad Tabibiy, Ozarbayjon, devon, qo'lyozma, toshbosma, fond, manba, tavsif.

Annotation: Akhmad Tabibi is one of the authors who compiled the largest number of poetry collections. The poet compiled five poetry collections, three of which – “Munisu-l-ushshak”, “Khayrat-l-ushshak” and “Tukhfatu-s-sultan” – are in Turkish, and two – “Mir'atu-l-ishk”, “Mazharu-l-ishtiyak” – are in Persian.

The sources of the poet's literary heritage are kept in the funds of the Abu Raykhan Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, the State Literary Museum of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan and the “Ichon Qal'a” State Museum-Reserve in Khiva, in personal archives and in the fund of the Institute of Manuscripts of the Academy of Sciences of the Republic of Azerbaijan.

The Medical Library in the collection of the Institute of Manuscripts of the Azerbaijan National Academy of Sciences consists of two parts: the first part consists of Persian poems written by the poet, and the second part consists of lyrical works included in the “Munisu-l-ushshak” library.

This article provides information about the poet's divan, which is stored in the fund of the Institute of Manuscripts of the Azerbaijan Academy of Sciences.

Key words: Akhmad Tabibi, Azerbaijan, divan, manuscript, lithograph, fund, source, description.

O'zbek adabiyoti tarixida bir necha she'riy devon tartib bergan shoirlar u qadar ko'p emas. Hazrat Alisher Navoiydan so'ng eng ko'p devon tuzgan ijodkor – Ahmad Tabibiy hisoblanadi. Shoir besh she'riy devon tartib bergan bo'lib, ulardan uchta turkiy, ikkitasi fors-tojik tilida tuzilgan.

¹ amonovshermuxammad@navoiy-uni.uz

Ahmad Tabibiyning turkiy tilda tartib bergan devonlaridan biri – “Tuhfatu-s-sulton”dir. “Tuhfatu-s-sulton” shu paytgacha shoirning ilk devoni tarzida aytilib kelgan bo‘lsa-da, bu Tabibiyning turkiy tilda tartib bergan so‘nggi devonidir.

Ahmad Tabibiy adabiy merosi manbalari asosan O‘zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida saqlanadi. Ta’kidlash lozimki, bu manbalar orasida shoirning “Tuhfatu-s-sulton” devoni qo‘lyozmasi mavjud emas. Bu haqda adabiyotshunos F.G‘anixov jayevning quyidagi ma’lumotlari e’tiborga molik: *“Tabibiyning birinchi devoni “Tuhfatus-sulton” Dushanbedagi A.A.Semyonov uy-muzeyida, qolgan to‘rt devonining bir necha qo‘lyozma va toshbosma nusxalari O‘zbekiston Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanadi”* [9:13]. Garchi fondagi Tabibiyning bir forsiy devoni muqovasiga “Tuhfatu-s-sulton” degan qayd bo‘lsa-da, ushbu manba shoir nomini keltirgan devoni emas. Sababi, bu manbada shoirning fors-tojik tilidagi she’rlari jamlangan.

Ozarbayjon Milliy Fanlar akademiyasi qo‘lyozmalar instituti fondidagi C-767 raqamli qo‘lyozma.

O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Qo‘lyozmalar fondida Ahmad Tabibiy lirik asarlari ko‘chirilgan ko‘plab qo‘lyozma manbalar mavjud. Fondida faqatgina shoir asarlari jamlangan manbalardan tashqari, XIX asr oxiri XX asr boshlari Xorazm adabiy muhiti shoir-lari ijod namunalari to‘plangan o‘nlab to‘plamlarda ham Tabibiy she’rlari kiritilgan. Ahamiyatlisi, faqatgina Tabibiy lirik merosi jamlangan qo‘lyozma manbalar ham anchagina. Ushbu manbalarda asosan shoirning devonlari qo‘lyozmalari, devonlardan saralab olingan lirik asarlardan tarkib topgan bayoz-to‘plamlar, “Vomiq va Azro” she’riy dostoni, Tabibiy tarjimalari (Fuzuliyning “Haft jom”, Vahshi Bofiqiyning “Nozir va Manzur” dostonlari) jamlangan.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, shoir “Tuhfatu-s-sulton” devonining taqdiri haligacha nomal’um bo‘lib kelmoqda. Izlanishlar Ahmad Tabibiy devonining bir nusxasi Ozarbayjon Milliy Fanlar akademiyasi qo‘lyozmalar instituti fondida C-767-raqami bilan saqlanayotganini ko‘rsatadi. Mazkur qo‘lyozma ikki qismdan iborat bo‘lib, birinchi qism shoir qalamiga mansub forsiy she’rlardan, ikkinchi qism esa “Munisul-ushshoq” devoniga kirgan lirik asarlardan iborat. Qo‘lyozmaning sifati past. She’rlar tartibsiz holatda joylashtirilgan. Hoshiyalarda ham she’rlar ko‘chirilgan. Ayrim sahifalar xiralashib qolgan. Bu qo‘lyozmada kotib haqida ma’lumot uchramaydi. Shunga ko‘ra, bu qo‘lyozmaning kotibi shoirning o‘zi bo‘lgan, degan xulosaga kelish mumkin.

Ta’kidlanganidek, C-767-raqamli qo‘lyozma Tabibiyning forsiy va turkiy she’rlaridan tarkib topgan bo‘lib, u jami 176 sahifadan iborat. Ushbu manba ustida “تایلک ییبط” degan yozuv bo‘lib, u keyinchalik ruchkada yozilgan. Matn 1^b-sahifadan boshlangan. Qo‘lyozmada g‘azallardan oldin siyohda quyidagi to‘rtlik ko‘chirilgan:

عالم ایچره تون کون یوروب سرگردان
چکیبان ناله فریاد افغان
طبیعی دیک بولور البته گیریان
اول عاشیقکیم یاری عتاب ایلامیش

Shuningdek, ushbu sahifada qalamda forsiy tilda ham ayrim jumlarlar yozilgan. Sahifa so‘ngi-

da: “In devon dastxati Tabibiyi xushxat ba zaboni o‘zbeki va ham zaboni ba zaboni tojiki nazmiy” deb qalamda yozilgan.

Qo‘lyozmada dastlab:

Yo Rab, man osiyni qil isyon kamandidin raho,

Kim bo‘lmisham boshdin oyoq qaydi gunahga muhtalo – matla’li

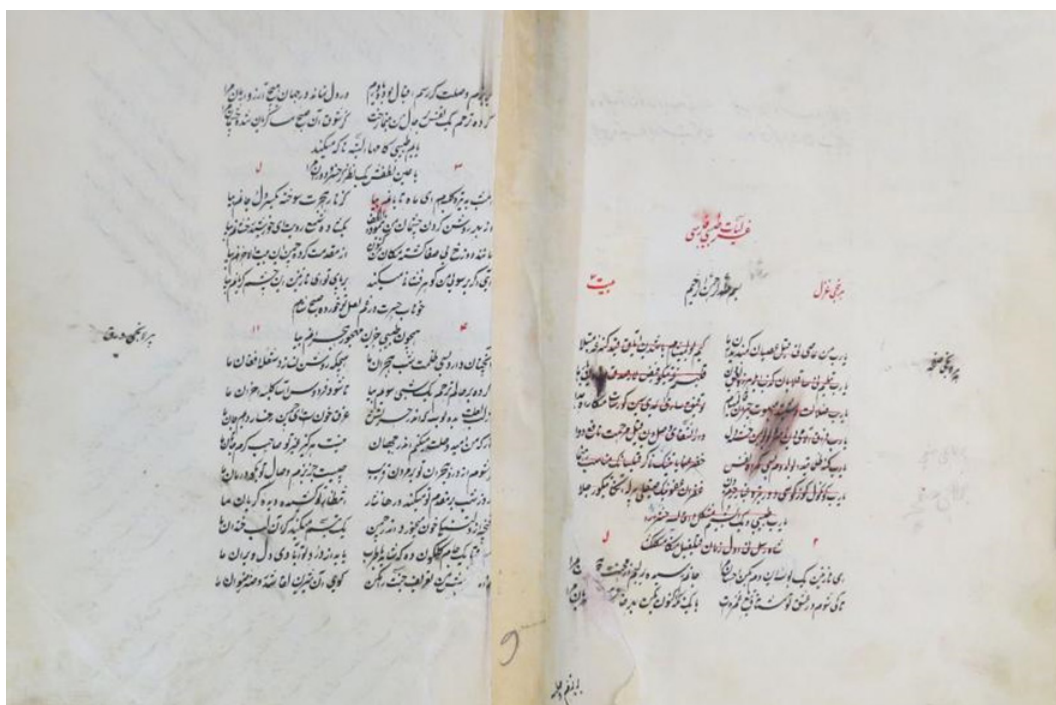
turkiy tildagi yetti baytli bir g‘azal yozilib ustidan qizil siyohda o‘chirib tashlangan.

Qo‘lyozmada ro‘yxat forsiy tildagi she‘rlar bilan boshlanib, ular 34^a-sahifadagi “xush omadi” radifli g‘azal bilan yakunlanadi. Ushbu g‘azal 124-tartib raqami bilan belgilangan bo‘lsa-da, aslida ularning soni 200 ga yaqin. Hoshiyalarda ham g‘azallar ko‘chirilgan bo‘lib, ularning ayrimlari “لزغ”, “ی بی ب ط لزغ”, tarzida sarlavhalangan.

Qo‘lyozmaning 34^a-37^a-sahifalarida fors-tojik tilidagi muxammaslar, 37^a-38^a-sahifalarda 14 ta forsiy ruboiy, 38^{a-b}-sahifalarda yana muxammaslar, 38^b-39^b-sahifalarda esa bitta forsiy tarje‘band, 39^b-40^a-sahifalarda bir mustazod, 40^a-52^b-sahifalarda yana forsiy muxammaslar mavjud. Ko‘rina-diki, she‘rlar tartibsiz holatda joylashtirilgan.

Qo‘lyozmaning 53^a-sahifasidan boshlab oxirigacha turkiy she‘rlar ko‘chirilgan. She‘rlar g‘azal, mustazod, muxammas, murabba‘, masnaviy, muashshar, mutassa‘, shir-u shakar, qasida, ruboiy, musamman, murabba‘, musaddas, ruboiy, musaddas, varsoqi, muxammas tarzida tartibsiz joylashtirilgan.

Ozərbayjon Milliy Fanlar akademiyasi qo‘lyozmalar instituti fondidagi qo‘lyozma tadqiqi hamda O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondidagi 1127, 1128, 1129-raqamli qo‘lyozmalar Ahmad Tabibiy “Munisul-ushshoq” devonining asosiy tayanch manbalari hisoblanadi. Biroq tahlillar ushbu manbalar orasida ayrim tafovutlar borligini ko‘rsatadi. Ta’kidlash kerakki, bunday bayoz-to‘plamlardagi ayrim lirik asarlar shoirning birorta turkiy devonida mavjud emas. Bu hol shoirning kelgusida yana devonlar tuzish rejasi bo‘lganini ko‘rsatadi.

Ozərbayjon Milliy Fanlar akademiyasi qo‘lyozmalar instituti fondidagi
C-767 raqamli qo‘lyozma

C-767-raqamli qo'lyozmada Tabibiyning 274 ta g'azali, 3 ta mustazodi, 30 ga yaqin muxammasi, bir musaddasi, bir musabba'si, 120dan ortiq ruboiysi, beshta masnaviy-soqiynomasi, bir musammani, bir mutassa'si, bir muashshari, bir murabba'si, 120 dan ortiq ruboiysi, bir qasidasi va ikki varsoqisi kiritilgan. Bu qo'lyozmadagi turkiy she'rlarning barchasi devonning mukammal nusxasi, ya'ni O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondidagi 6226, 3461-raqamli qo'lyozmalarda uchraydi.

C-767-raqamli qo'lyozma tarkibiy tuzilishiga ko'ra O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondidagi 3461-raqamli qo'lyozma bilan deyarli bir xil. Ya'ni ushbu manbada ham she'rlar g'azal, mustazod, murabba', muxammas, musaddas, musabba', musamman, mutassa', muashshar, tarji'band, soqiynoma-masnaviy, ruboiy, qasida, mulamma', varsoqi tartibida ko'chirilgan. Qo'lyozmaning ayrim sahifalari sifati juda past.

Ta'kidlash kerakki, ushbu qo'lyozmadagi lirik asarlar yozilishiga ko'ra, shoir "Munisu-l-ushshoq" devoni tuzilishidan qadimiyroq ekani hamda qo'lyozma kotibi, katta ehtimol bilan, muallifning o'zi bo'lishi mumkinligi bilan qimmatlidir.

Qo'lyozmaning asosiy matni "Munisu-l-ushshoq" devonidagi:

*Yo Rab, man osiyni qil isyon kamandidin raho,
Kim bo'lmisham boshdin oyoq qaydi gunahga mubtalo.*

*Yo Rab, tilimni saqlabon kizb ila harza lutfdin,
Qalbing'a yetkur fayzlar sidqu safodin borho.*

*Yo Rab, zalolat dashtida mabhutu hayron qolmisham,
Tavfiq sori emdi san ko'rsat manga rohi hudo.*

*Yo Rab, firoq oloyidin asru qolib man xastadil,
Doru shifoyi vaslidan qil marhamat nofe' davo.*

*Yo Rab, gunah zulmatidin bo'ldim base gumrohi nafs,
Xizri inoyatingni gar qilsang munosib rahnamo.*

*Yo Rab, ko'ngul ko'zgusidur tiyra g'ubori jurmdin,
G'ufroni afving sayqali birla anga yetkur jilo.*

*Yo Rab, Tabibiydek ishim mushkilda qolsa hashr aro,
Shohi rusulni ul zamon qilg'il manga mushkilkusho* – tarzida keladigan oltinchi g'azali bilan boshlanib, u qizil siyoh bilan o'chirilgan. 53^a-sahifadan boshlab devonning oxirigacha turkiy she'rlar ko'chirilgan. Dastlab g'azallar ko'chirilgan. Jumladan, qo'lyozmadagi ilk she'r Tabibiyning "paydo" radifli g'azali bo'lib, ushbu g'azalning to'liq varianti quyidagicha:

*Zihi ermas vujudingg'a azal satrida had paydo,
Dag'i bu hadg'a bo'lmoq mumkin ermasdur abad paydo.*

*Jamoli ne zavoling shavqida ashk oqizib ko'zdin,
Erur ro'zu shab ushshoqingda ohi beadam paydo.*

*Onga some' o'zungdursanki dayr ila haram ichra,
Birovdin gar sanam zohir esa birdin samad paydo.*

*Maosiy chohidin o'lmoq xalos imkoni hargiz yo'q,
O'zungdin rishtai tavfiq ila bo'lmay madad paydo.*

*Demish ajz ila chunkim "ma'arafnok..." ul shahi "lav lok...",
Qila olg'ay nechuk mohiyati kunhing xirad paydo.*

*Birovni ishini qilding fig'oni qumri bulbuldek,
Birovda aylabon sarvi guloso husni qad paydo.*

*Tabibiy nutqini, yo Rab, oningdek aylakim doim,
Jahon ichra onga so'z ahli qilsunlar hasad paydo.*

Negadir, C-767-raqamli qo'lyozmada bu she'rning birinchi, ikkinchi baytlari tushib qolgan. 274 ta g'azalga raqam qo'yib ko'chirilgan bo'lsa-da, hoshiyadagilar bilan ular soni 300dan oshadi. "Munisu-l-ushshoq" devonining 616-g'azali

Kel, ey dildor, bazmimga ochib mehru jamolingni,

Ko'zumga jilvagar qil bu kecha navras niholingni – matla'i bilan

boshlanadi. C-767-raqamli qo'lyozmada g'azallar ana shu bilan tugab, ulardan so'ng, mustazodlar ko'chirilgan. "Munisu-l-ushshoq" devonida jami uchta mustazod bo'lib, bu mustazodlar devonning Ozarbayjon nusxasida ham to'liq mavjud. Manbalar qiyosan o'rganilganda lirik asarlar matnida tafovutlar unchalik ko'zga tashlanmaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Ahmad Tabibiy lirik asarlari jamlangan manbalar hozirda O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Asosiy fondida, O'zRFA Davlat adabiyot muzeyi, "Ichan qal'a" davlat muzey-qo'riqxonasi hamda Ozarbayjon Milliy Fanlar akademiyasi qo'lyozmalar instituti fondida, shuningdek, shaxsiy arxivlarda saqlanmoqda.

Ahmad Tabibiy devonlari, xususan, shoirning "Munisu-l-ushshoq" devoni nashri endi amalga oshirilmoqda. "Munisu-l-ushshoq"ning mukammal tarzda nashrga tayyorlanishida shoirning Ozarbayjon Milliy Fanlar akademiyasi qo'lyozmalar instituti fondida saqlanayotgan devoni nusxasi qimmatli yordamchi manba vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Qo'lyozma. دیوان طبیبی O'zR FAShI Asosiy fond. Inv. №6226.*
2. *Qo'lyozma. دیوان طبیبی O'zR FAShI Asosiy fond. Inv. №3460.*
3. *Qo'lyozma. دیوان طبیبی Ozarbayjon Milliy Fanlar akademiyasi qo'lyozmalar instituti fondi. Inv. №C-767.*
4. *Qo'lyozma. دیوان طبیبی O'zR FAShI Asosiy fond. Inv. №3461.*
5. *Qo'lyozma. دیوان طبیبی O'zR FAShI Asosiy fond. Inv. №654.*
6. *Toshbosma. دیوان طبیبی. "Ichan qal'a" davlat muzey-qo'riqxonasi fondi. Inv. № 5884/3.*
7. *Amonov Sh. Ahmad Tabibiy turkiy devonlari qo'lyozmalarining qiyosiy-matniy tadqiqi. – Toshkent: Bookmany print, 2023.*
8. *Табибий. Танланган асарлар (Наишрга тайёрловчи – Фатхулла Ғанихўжаев). – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1968.*
9. *Ғанихўжаев Ф. Аҳмад Табибий (ҳаёти ва ижоди). – Тошкент: Фан, 1978.*